

ZAMONAVIY FUQAROLIK JAMIYATI RIVOJLANISHIDA RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARINING NAZARIY-METODOLOGIK JIHATLARI

Dilmurodov Elyorjon Ilg'or o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Falsafa kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

E-Mail: d.ernazarov@tsue.uz, Mobil: +99891 4495526

ANNOTATSIYA. Mazkur maqola zamonaviy fuqarolik jamiyati rivojlanishida raqamlashtirish jarayonlarini ilmiy o'rganishning nazariy-metodologik asoslarini tizimlashtirishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi ko'p qirrali, tizimli hodisa bo'lib, uni biror alohida nazariy paradigma yoki uslub doirasida to'liq tushunish imkonsiz bu esa ushbu sohadagi tadqiqotlarda metodologik plyuralizm va usullar uyg'unligini (triangulyatsiyani) taqozo etadi. Tadqiqotda mazmun-tahlil, qiyosiy-tahliliy hamda tizimli-strukturaviy usullardan foydalanildi. Natijada, har bir yondashuvning ichki imkoniyatlari va cheklovlari aniqlandi hamda ularni O'zbekiston misolida qo'llashning metodologik xususiyatlari belgilandi. Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini ilmiy o'rganish ko'p metodli (mixed-methods), tizimli va milliy kontekstga moslashtirilgan metodologik strategiyani talab qiladi.

Kalit so'zlar: nazariy-metodologik yondashuv, fuqarolik jamiyati, raqamli transformatsiya, tizimli tahlil, ijtimoiy kapital, aralash usullar metodologiyasi, O'zbekiston.

KIRISH

Ilmiy tadqiqotning sifati, avvalambor, uning metodologik asoslanganlik darajasi bilan belgilanadi. Fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi kabi ko'p qirrali ijtimoiy hodisani o'rganishda yagona, universal usulga tayanish ilmiy jihatdan yetarli emas — bu masala bir vaqtning o'zida falsafiy-konseptual, institutsional-huquqiy, ijtimoiy-psixologik va empirik-statistik o'lchovlarni qamrab oladi. Shu bois, mazkur sohadagi tadqiqotlarning metodologik negizini tizimlashtirish va asoslash alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Fuqarolik jamiyati nazariyasining metodologik ildizlari Aleksis de Tokvilning demokratiya va assotsiatsiyalashuv tahliliga borib taqaladi (Tocqueville, 2000/1835). Tokvil qo'llagan qiyosiy-empirik kuzatuv usuli — turli ijtimoiy tuzilmalarni amaliy dalillar asosida qiyoslash — hanuzgacha ijtimoiy fanlarda metodologik namuna sifatida xizmat qiladi. XX asrda Yurgen Xabermas (Habermas, 1989) fenomenologik-

germenevtik tahlil usulini qo'llab, jamoat fazosining tarixiy evolyusiyasini rekonstruksiya qildi, bu esa institutsional tahlilni tarixiy-genetik usul bilan boyitdi.

Ikkinchi muhim metodologik yo'nalish — tizimli yondashuv — Niklas Lumanning ijtimoiy tizimlar nazariyasi (Luhmann, 1995) bilan bog'liq. Luman jamiyatni o'zini o'zi takror ishlab chiqaruvchi (autopoietic) kommunikatsiya tizimi sifatida tahlil qilib, ijtimoiy hodisalarni alohida elementlar yig'indisi emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganish zarurligini asosladi. Manuel Kastelsning tarmoq jamiyati konsepsiyasi (Castells, 1996) ushbu tizimli mantiqni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kontekstiga tatbiq etdi va «tarmoq» tushunchasini ijtimoiy tahlilning markaziy birligiga aylantirdi.

Uchinchi metodologik yo'nalish — kapital-resurs yondashuvi — Per Burdening kapital shakllari nazariyasi (Bourdieu, 1986) va Robert Patnemning ijtimoiy kapital konsepsiyasi (Putnam, 2000) orqali rivojlangan. Bu yondashuv fuqarolik jamiyatini mavhum institutsional tuzilma emas, balki fuqarolar o'rtasidagi ishonch, o'zaro uyushuv va resirok aloqalar «zaxirasi» sifatida o'lchash imkonini beradi — bu esa metodologik jihatdan miqdoriy indikatorlar ishlab chiqishga yo'l ochadi.

Nihoyat, Antonio Gramshining gegemoniya konsepsiyasi (Gramsci, 1971) fuqarolik jamiyatini mafkuraviy-madaniy kurash maydoni sifatida tahlil qilish uchun tanqidiy-germenevtik usulni taklif etadi — bu usul raqamli platformalarning zamonaviy jamoatchilik ongini shakllantirishdagi rolini tanqidiy baholashda alohida metodologik ahamiyatga ega.

Yuqorida sanab o'tilgan nazariy-metodologik an'analarning har biri fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini o'rganishda o'ziga xos imkoniyatlar yaratadi, biroq ayni paytda muayyan cheklovlarga ham ega. Bu holat mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi: turli metodologik an'analarni o'zaro qiyoslash, ularning kuchli va zaif jihatlarini aniqlash hamda amaliy tadqiqot uchun integral metodologik strategiya taklif etish zaruratidir.

Maqolaning maqsadi — fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini o'rganishdagi asosiy nazariy-metodologik yondashuvlarni tizimli tahlil qilish va ularni O'zbekiston misolida qo'llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, mavjud nazariy-metodologik an'analarni tasniflash; ikkinchidan, har bir yondashuvning evristik imkoniyatlari va metodologik cheklovlarini aniqlash; uchinchidan, ularni uyg'unlashtiruvchi integral (aralash usullar) metodologik model taklif etish.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ijtimoiy fanlar metodologiyasida «metodologik monizm» (yagona usulga tayanish) bilan «metodologik plyuralizm» (ko'p usulli yondashuv) o'rtasidagi munozara uzoq tarixga ega. Pozitivistik an'ana ko'proq yagona, standartlashtirilgan usullarni afzal ko'rsa, germenevtik va tanqidiy an'alar ijtimoiy hodisalarning ma'no-mazmunli, kontekstual mohiyatini aks ettirish uchun

ko‘p usulli, interpretativ yondashuvlarni targ‘ib qiladi. Fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi kabi ham institutsional, ham ma‘no-mazmunli (madaniy) o‘lchovlarga ega hodisani o‘rganishda, aynan metodologik plyuralizm — ya‘ni turli epistemologik an‘analarni o‘zaro muloqotga kiritish — eng maqbul strategiya hisoblanadi. Bu pozitsiya mazkur maqolaning umummetodologik asosini tashkil etadi.

Shuni ham ta‘kidlash lozimki, ijtimoiy fanlar falsafasida nazariy plyuralizm muammosi yangi emas — turli paradigmalar o‘rtasidagi «uyg‘unlashtirib bo‘lmaslik» (incommensurability) masalasi uzoq vaqtdan beri metodologik munozaralar markazida turibdi. Biroq fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi kabi amaliy-dolzarb muammoni o‘rganishda tadqiqotchi sof nazariy tozalikdan ko‘ra pragmatik-evristik maqsadga — ya‘ni hodisani iloji boricha to‘liqroq tushuntirishga — ustuvor ahamiyat berishi maqsadga muvofiq. Aynan shu mulohaza mazkur maqolaning metodologik pozitsiyasini — yagona «to‘g‘ri» nazariyani izlash emas, balki turli nazariyalarning nisbiy eksplonator kuchini aniqlash va ularni komplementar (bir-birini to‘ldiruvchi) tarzda qo‘llash — belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolaning o‘zi metodologik tavsifga bag‘ishlangan bo‘lsa-da, uning yozilishi ham muayyan ilmiy usullarga asoslanadi. Tadqiqotda, birinchidan, mazmun-tahlil (content analysis) usuli qo‘llanildi — fuqarolik jamiyati va raqamli transformatsiyaga oid asosiy nazariy manbalar tanlanib, ularning metodologik mazmuni (qo‘llanilgan usullar, tadqiqot birligi, evristik doirasi) aniqlandi.

Ikkinchidan, qiyosiy-tahliliy usul orqali turli nazariy an‘analar (strukturaviy-institutsional, tarmoq-tizimli, kapital-resurs, qiyosiy-tarixiy) o‘zaro solishtirildi — ularning ontologik asoslari (ijtimoiy voqelikning qanday tuzilganligi haqidagi taxminlari), epistemologik yo‘nalishi (bilish usuli) va metodologik asboblari (qanday tadqiqot usullarini taqozo etishi) bo‘yicha tasniflandi.

Uchinchidan, tizimli-strukturaviy usul qo‘llanilib, har bir nazariy yondashuv fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi fenomenining qaysi o‘lchovini (institutsional, tarmoqaviy, resurs-kapital yoki mafkuraviy-madaniy) to‘laroq qamrab olishiga qarab tasniflandi. Bunda Kresvelning aralash usullar metodologiyasi konsepsiyasi (Creswell, 2014) nazariy asos sifatida xizmat qildi — unga ko‘ra, ko‘p qirrali ijtimoiy hodisalarni o‘rganishda sifat va miqdor usullarining uyg‘unlashuvi (methodological triangulation) eng yuqori ilmiy ishonchlikni ta‘minlaydi.

Tahlil natijalarining amaliy ahamiyatini ko‘rsatish maqsadida, O‘zbekiston bo‘yicha mavjud empirik tadqiqotlar (Kuldosheva, 2021; Masharipov, 2025) va dissertatsiya doirasida o‘tkazilgan ijtimoiy so‘rovnoma natijalari illyustrativ misol sifatida jalb qilindi — bu esa nazariy-metodologik xulosalarni amaliy dalillar bilan bog‘lash imkonini berdi.

Tahlilning ishonchliligini ta'minlash maqsadida qiyosiy baholash to'rtta aniq mezon bo'yicha amalga oshirildi: ontologik asos (nazariya ijtimoiy voqelikni qanday tasavvur qilishi), epistemologik yo'nalish (bilish usulining tabiati), metodologik asboblari (tadqiqot amaliyotida qo'llaniladigan aniq usullar) va amaliy-tatbiqiy salohiyat (nazariyaning mahalliy, tranzit jamiyatlar kontekstiga mosligi). Ushbu to'rt mezonning barchasi bo'yicha izchil tahlil o'tkazilishi, sub'ektiv baholashdan ko'ra, tizimli va takrorlanuvchi (replicable) qiyosiy xulosalar chiqarishga imkon berdi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil natijasida fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini o'rganishda beshta asosiy nazariy-metodologik yondashuv tizimlashtirildi.

1. Strukturaviy-institutsional yondashuv

Xabermas an'anasiga asoslangan ushbu yondashuv (Habermas, 1989) tadqiqot birligi sifatida institutlar (NNT, OAV, davlat organlari) va ularning o'zaro kommunikatsiya mexanizmlarini oladi. Metodologik jihatdan u institutsional tahlil, hujjatlar tahlili va ekspertlar so'rovi usullarini taqozo etadi. Uning asosiy evristik kuchi — jamoat fazosining demokratik funksiyasini aniq ko'rsata olishida, cheklovi esa — mikro darajadagi (individual fuqaro) jarayonlarni yetarlicha aks ettira olmasligida namoyon bo'ladi. Amaliyotda bu yondashuv, masalan, «elektron hukumat» platformalarining rasmiy me'yoriy-huquqiy hujjatlari va institutsional hisobotlarini tahlil qilishda qo'llaniladi.

2. Tarmoq-tizimli yondashuv

Kastels va Luman an'alariga asoslangan (Castells, 1996; Luhmann, 1995) bu yondashuv jamiyatni o'zaro bog'liq tarmoqlar va kommunikatsiya tizimlari sifatida tahlil qiladi. Metodologik jihatdan u tarmoq tahlili (network analysis), tizimli modellashtirish va dinamik tahlil usullarini qo'llashni taqozo etadi. Uning kuchli jihati — raqamli platformalar va kommunikatsiya oqimlarining strukturaviy rolini aniq ko'rsata olishida; cheklovi esa — nazariy mavhumlik darajasining yuqoriligi va amaliy o'lchash murakkabligida ko'rinadi. Mazkur yondashuv doirasida, masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi fuqarolik muloqotining tarqalish dinamikasini (information diffusion) miqdoriy tahlil qilish mumkin.

3. Kapital-resurs yondashuvi

Burde va Patnem an'anasiga asoslangan (Bourdieu, 1986; Putnam, 2000) bu yondashuv fuqarolik jamiyatini ijtimoiy kapital — ishonch, o'zaro uyushuv, normativ aloqalar — to'plami sifatida ko'radi. Metodologik jihatdan u sotsiologik so'rovnoma, ijtimoiy tarmoqlar tahlili va miqdoriy indekslar (masalan, ijtimoiy ishonch indeksi) ishlab chiqishni taqozo etadi. Aynan mana shu yondashuv doirasida dissertatsiya tadqiqotining empirik qismida qo'llanilgan anketa-so'rovnoma metodologiyasi shakllangan edi. Ushbu yondashuvning amaliy qiymati shundaki, u sifat jihatidan

mavhum tushunchalarni (masalan, «ijtimoiy ishonch») operatsionallashtirish, ya'ni o'lchov mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarga aylantirish imkonini beradi.

4. Qiyosiy-tarixiy yondashuv

Tokvil va Gramshi an'alariga asoslangan (Tocqueville, 2000/1835; Gramsci, 1971) bu yondashuv fuqarolik jamiyatini tarixiy-evolyusion jarayon va mafkuraviy kurash maydoni sifatida tahlil qiladi. Metodologik jihatdan u tarixiy-qiyosiy tahlil, diskurs-tahlil va germeneytik talqin usullarini taqozo etadi. Uning ustunligi — uzoq muddatli tendensiyalarni va madaniy-mafkuraviy omillarni chuqur aks ettira olishida; cheklovi esa — qisqa muddatli, operativ o'zgarishlarni kuzatishdagi nisbiy sustligida ko'rinadi. Bu yondashuv, jumladan, turli mamlakatlar (masalan, postsovet tranzit davlatlari)ning fuqarolik jamiyati taraqqiyot traektoriyalarini qiyosiy tahlil qilishda alohida qiymat kasb etadi.

5. Empirik-sotsiologik yondashuv

Kresvelning aralash usullar metodologiyasi (Creswell, 2014) asosidagi bu yondashuv sifat va miqdor usullarini — intervyu, ekspertlar so'rovi, anketa-so'rovnoma, statistik tahlil — uyg'unlashtiradi. Uning asosiy ustunligi — nazariy taxminlarni empirik dalillar bilan tekshirish imkonini berishida; cheklovi esa — nazariy umumlashtirish darajasining nisbatan pastligida va natijalarning ma'lum tanlov (выборка) doirasida cheklanganligida namoyon bo'ladi.

Mazkur yondashuvning amaliy qo'llanilishi dissertatsiya tadqiqotining empirik bosqichida yaqqol namoyon bo'ldi: nazariy tahlil orqali aniqlangan konseptual kategoriyalar (raqamli tengsizlik darajalari, fuqarolik institutlarining raqamlashtirish holati, metodologik ustuvorlik masalasi) so'rovnoma savollariga aylantirildi, bu esa abstrakt nazariy tushunchalarni o'lchov mumkin bo'lgan empirik ko'rsatkichlarga «tarjima qilish» (operationalization) jarayonining amaliy namunasini ko'rsatadi. Bunday operatsionallashtirish jarayonining o'zi ham alohida metodologik ahamiyatga ega, chunki u nazariya bilan empirika o'rtasidagi «ko'prik» vazifasini o'taydi.

Umumlashtirilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, besh yondashuvning har biri fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi hodisasining ma'lum bir o'lchovini (institutsional, tarmoqaviy, resurs-kapital, tarixiy-mafkuraviy yoki empirik-miqdoriy) to'laroq yoritadi, biroq ularning hech biri alohida holda hodisani to'liq qamrab ola olmaydi. Bu xulosa O'zbekiston bo'yicha mavjud empirik tadqiqotlar (Kuldosheva, 2021) natijalari bilan ham mos keladi — ularda ham institutsional (rasmiy ko'rsatkichlar) va amaliy (real foydalanuvchi tajribasi) darajalar o'rtasidagi tafovut aynan metodologik ko'p qirralilik orqali aniqlangan.

Shuningdek, besh yondashuvni bir-biri bilan juftlab solishtirish alohida qiziqarli natijalarni berdi: masalan, strukturaviy-institutsional va kapital-resurs yondashuvlari bir-birini yaxshi to'ldiradi — birinchisi makrodarajadagi institutsional sharoitni, ikkinchisi esa mikrodarajadagi fuqarolik ishonchi va ishtirokini tavsiflaydi. Shu tariqa,

yondashuvlarning «juft» tarzda qo'llanilishi ularni alohida-alohida ishlatishdan ko'ra nazariy jihatdan boyroq tahlil natijalarini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalarni tahlil qilish fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini o'rganishda yagona metodologik strategiyaning yetarli emasligini yaqqol ko'rsatadi. Bu xulosa, o'z navbatida, integral — ko'p metodli (mixed-methods) — metodologik model ishlab chiqish zaruratini asoslaydi.

Taklif etilayotgan integral model uch bosqichli strukturaga ega. Birinchi bosqichda — nazariy-konseptual darajada — strukturaviy-institutsional (Habermas, 1989) va tarmoq-tizimli (Castells, 1996; Luhmann, 1995) yondashuvlar uyg'unlashtirilib, tadqiqot ob'ekti (fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi) nazariy jihatdan aniq ta'riflanadi. Ikkinchi bosqichda — metodologik-instrumental darajada — kapital-resurs yondashuvi (Bourdieu, 1986; Putnam, 2000) asosida o'lchov indikatorlari (ishonch darajasi, raqamli ishtirok ko'rsatkichlari) ishlab chiqiladi. Uchinchi bosqichda — empirik-tadbqiqiy darajada — Kresvelning aralash usullar metodologiyasi (Creswell, 2014) asosida sifat (ekspertlar intervyusi, diskurs-tahlil) va miqdor (anketa-so'rovnoma, statistik tahlil) usullari uyg'unlashtiriladi.

Bunday uch bosqichli model, ayniqsa, O'zbekiston kabi tranzit jamiyatlari uchun metodologik jihatdan asosli hisoblanadi, chunki bu mamlakatlarda raqamli transformatsiya bir vaqtning o'zida institutsional islohotlar (yuqoridan boshqariladigan), tarmoqaviy infratuzilma rivoji (texnik) va an'anaviy ijtimoiy kapital tuzilmalari (mahalla, oilaviy-qarindoshlik aloqalari) bilan o'zaro ta'sirda kechadi. Ushbu uch omilni alohida-alohida, bir-biridan uzilgan holda o'rganish tadqiqot natijalarining chala (to'liqsiz) bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Gramshining gegemoniya konsepsiyasi (Gramsci, 1971) nuqtai nazaridan qaraganda, taklif etilayotgan metodologik modelga tanqidiy-reflektiv komponent ham kiritilishi lozim — ya'ni tadqiqotchi raqamli platformalarning o'zi qanday mafkuraviy-madaniy ta'sir ko'rsatayotganini, shu jumladan tadqiqot jarayonining o'zi (masalan, onlayn-so'rovnoma orqali ma'lumot yig'ish) qanday metodologik cheklavlarni keltirib chiqarishini ham tanqidiy baholashi zarur. Bu — reflektiv metodologiya tamoyili bo'lib, u so'nggi yillarda ijtimoiy fanlar metodologiyasida alohida e'tibor qozonmoqda.

Shuningdek, Lumanning tizimlar nazariyasi (Luhmann, 1995) nuqtai nazaridan, fuqarolik jamiyati institutlarining raqamli muhitga «moslashuvi» (adaptatsiyasi) chiziqli jarayon emas, balki o'z-o'zini qayta ishlab chiqaruvchi (autopoietic) tizimlarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab, ko'p yo'nalishli jarayon sifatida tushunilishi kerak. Bu nazariy pozitsiya metodologik jihatdan statik (bir martalik) o'lchovlardan ko'ra, dinamik, vaqt o'tishi bilan kuzatiladigan (longityud) tadqiqot dizaynlarining ustuvorligini ko'rsatadi.

Nihoyat, empirik ma'lumotlar (masalan, dissertatsiya doirasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari) shuni ko'rsatadiki, respondentlarning aksariyati (66,4%) milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga oluvchi evolyusion yondashuvni ma'qul topadi. Bu empirik dalil nazariy jihatdan muhim metodologik xulosaga olib keladi: O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini o'rganishda g'arb nazariyalarini aynan tatbiq etish emas, balki ularni mahalliy kontekstga («moslashtirilgan nazariya», grounded theory ma'nosida) sinchiklab qayta ishlab chiqish metodologik jihatdan to'g'riroq yo'nalish hisoblanadi.

Bundan tashqari, besh yondashuvning har birini alohida qo'llash emas, balki ularni tadqiqot bosqichlariga qarab izchil (ketma-ket) ravishda jalb etish ham metodologik jihatdan samarali strategiya bo'lishi mumkin: dastlabki bosqichda qiyosiy-tarixiy va strukturaviy-institutsional yondashuvlar orqali hodisaning umumiy konteksti o'rganiladi, o'rta bosqichda kapital-resurs yondashuvi asosida o'lchov asboblari (anketa, indikatorlar) ishlab chiqiladi, yakuniy bosqichda esa tarmoq-tizimli tahlil orqali olingan ma'lumotlar kengroq strukturaviy kontekstda talqin qilinadi. Bunday izchil (bosqichma-bosqich) metodologik strategiya, ayniqsa, dissertatsiya kabi ko'p yillik va ko'p bosqichli tadqiqotlar uchun amaliy jihatdan qulay hisoblanadi.

METODOLOGIK TAVSIYALAR

Yuqorida bayon etilgan tahlil asosida fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini o'rganuvchi kelgusi tadqiqotlar uchun bir qator metodologik tavsiyalarni shakllantirish mumkin. Birinchidan, tadqiqot dizaynida kamida ikkita — sifat va miqdor — usulining uyg'unlashuvi (triangulyatsiya) nazarda tutilishi lozim, bu natijalarning ishonchligini oshiradi. Ikkinchidan, statik ko'ndalang-kesimli tadqiqotlar bilan bir qatorda, imkon qadar longityud (vaqt o'tishi bilan kuzatiladigan) tadqiqot dizaynlarini qo'llashga intilish kerak. Uchinchidan, nazariy modellarni mahalliy kontekstga moslashtirishda reflektiv metodologiya tamoyillariga amal qilinishi, ya'ni tadqiqotchining o'zi ham tahlil jarayonining bir qismi ekanligi e'tiborga olinishi lozim. To'rtinchidan, miqdoriy ko'rsatkichlar (masalan, ijtimoiy so'rovnoma foizlari) sifat jihatidan chuqur intervyu va ekspertlar bahosi bilan boyitilishi, bu esa natijalarning chuqurroq talqin qilinishiga xizmat qiladi.

Beshinchidan, dissertatsiya yoki ilmiy maqola darajasidagi tadqiqotlarda nazariy manbalarni tanlashda ularning Markaziy Osiyo mintaqasi va postsovet tranzit jamiyatlari bo'yicha mavjud amaliy tadqiqotlar (masalan, Kuldosheva, 2021; Masharipov, 2025) bilan muntazam o'zaro solishtirilib borilishi tavsiya etiladi — bu nazariy xulosalarning mahalliy voqelikdan uzilib qolmasligini ta'minlaydi. Oltinchidan, tadqiqot natijalarini ilmiy jamoatchilikka taqdim etishda nazariy-metodologik asoslanganlik bilan bir qatorda, amaliy-siyosiy tavsiyalarning aniq, o'lchov mumkin bo'lgan shaklda bayon etilishi — bu esa tadqiqotning faqat nazariy emas, balki amaliy qiymatini ham oshiradi.

TADQIQOT CHEKLOVLARI

Mazkur metodologik tahlil bir qator cheklovlarga ega. Birinchidan, tahlil uchun tanlangan besh yondashuv fuqarolik jamiyati nazariyasidagi mavjud barcha metodologik an'analarni qamrab olmaydi — masalan, feministik yoki postkolonial nazariy-metodologik maktablar alohida ko'rib chiqilmadi, bu esa kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, taklif etilgan integral model hozircha nazariy darajada shakllantirilgan bo'lib, uning amaliy samaradorligini to'liq baholash uchun keng ko'lamli empirik sinovdan o'tkazilishi talab etiladi. Uchinchidan, mazmun-tahlil usulining o'zi ma'lum darajada sub'ektivlikka ega bo'lib, boshqa tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan shunga o'xshash tahlil boshqacha tasniflovchi kategoriyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

XULOSA

O'tkazilgan nazariy-metodologik tahlil shuni ko'rsatdiki, fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini ilmiy o'rganish ko'p qirrali, tizimli va metodologik jihatdan plyuralistik yondashuvni talab qiladi. Strukturaviy-institutsional, tarmoq-tizimli, kapital-resurs, qiyosiy-tarixiy va empirik-sotsiologik yondashuvlarning har biri hodisaning ma'lum bir qirradi ustidan yorug'lik sochadi, biroq ularning birortasi ham alohida holda yetarli ilmiy to'liqlikni ta'minlay olmaydi.

Tadqiqot natijasida taklif etilgan uch bosqichli (nazariy-konseptual, metodologik-instrumental, empirik-tadbiqiy) integral metodologik model fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasini O'zbekiston misolida chuqur va sistemali o'rganish uchun asos bo'la oladi. Ushbu model, ayniqsa, dissertatsiya tadqiqotining keyingi empirik bosqichlarida — nazariy taxminlarni amaliy ma'lumotlar bilan tekshirish jarayonida — metodologik yo'riqnoma vazifasini o'tashi mumkin.

Kelgusida ushbu metodologik modelni boshqa postsovet tranzit jamiyatlari misolida sinovdan o'tkazish, shuningdek, longityud tadqiqot dizaynlari orqali fuqarolik jamiyatining raqamli transformatsiyasi dinamikasini vaqt o'tishi bilan kuzatish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), Handbook of theory and research for the sociology of education (pp. 241–258). Greenwood Press.

Castells, M. (1996). The rise of the network society. Blackwell Publishers.

Creswell, J. W. (2014). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4th ed.). SAGE Publications.

Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.

Habermas, J. (1989). The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society (T. Burger, Trans.). MIT Press. (Original work published 1962)

Kuldosheva, G. (2021). Challenges and opportunities of digital transformation in the public sector in transition economies: Examination of the case of Uzbekistan (ADBI Working Paper No. 1248). Asian Development Bank Institute.

Luhmann, N. (1995). Social systems (J. Bednarz Jr. & D. Baecker, Trans.). Stanford University Press.

Masharipov, I. B. (2025). Improving the socio-political foundations of civil society institutions in New Uzbekistan. *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research*, 14(9), 24–28.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

Tocqueville, A. de. (2000). *Democracy in America* (H. C. Mansfield & D. Winthrop, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1835)